

Georgia Kourtesi-Philippakis: *Le paléolithique de la Grèce continentale. Etat de la question et perspectives de recherche*, Histoire Ancienne et Médiévale 16, Paris 1986, 268 str., 14 zmd, 21 slik, 16 tabel fotografij.

Grški paleolitik je slabo raziskan. Zaradi bogate antične in prazgodovinske dediščine je bil in je še precej zapostavljen. Poleg redkih Grkov, med katere sodi tudi avtorica knjige, ki jo želimo prikazati, so se z njimi ukvarjali predvsem Angleži v Epiru (E. S. Higgs), Nemci v Tesaliji (V. Milošević), Bojotiji (E. Schmid in R. Stampfuss) in Argolidi (L. Reisch), Američani v Argolidi (T. W. Jacobsen) in Francozi v Elidi (N. in J. Chavaillon), če naštejemo samo najvažnejše.

Zaradi multinacionalnega značaja raziskav je literatura za grški paleolitik in mezolitik razdrobljena in težko dostopna. Kourtesi-Philippakis je vse te drobce zbrala in jih v strnjeni obliki sistematično predstavila na enem mestu.

Knjiga je razdeljena v dva dela: v prvem (*Les gisements et leur matériel*) so po upravnih enotah predstavljena vsa znana najdišča, v drugem (*Essai de synthèse*) pa je objavljena sinteza.

Prvi del je zelo obsežen. Ko ga preberemo ali vsaj pregledamo, vidimo, da gre pri večini najdišč za naključne najdbe ali manjša izkopavanja sondažnega značaja. Med najdišči je nekaj ključnih, in sicer so to: *Petralona* (Halikidika), *Asprochaliko* (Epir), *Seidi* (Bojotija), *Franchthi* (Argolida), *Kephalaria* (Argolida) in morda še katero.

Jama *Petralona* je svetovno znana po fosilni najdbi pokončnega človeka (*Homo erectus*), od katerega se je ohranila samo lobanja. Sondažna izkopavanja so razkrila časovno zelo strnjen profil, v katerem imamo v razponu 4,5 m zajete sedimente zadnjih treh poledenitev in njim ustreznih medledenih dob. Würmski sedimenti so debeli samo 8–13 cm, riško-würmski pa kar 70 cm! Če je razlaga profila pravilna (G. Kourtesi-Philippakis, sl. 1), imamo v medledenih dobah več sedimentov kot v ledenih, torej ravno obratno, kot je običajno!

Spodmol *Asprochaliko* sodi po obsegu izkopavanja med najbolj raziskana in najbogatejša paleolitska najdišča v Grčiji. Po ocenah naj bi v mlajšepaleolitskih in moustérienskih plasteh našli skoraj 35.000 kosov različnega litičnega gradiva. Sedimenti so debeli 4,5 m in se nadaljujejo v globino. Med moustérienom in mlajšim paleolitikom ni kontinuitete. Bližnje mlajšepaleolitsko jamsko najdišče *Kastritsa* ima verjetno najdebelejše würmske sedimente (6 m) in 9 m profila.

Spodmol *Seidi* ima le 2 m sedimentov, nakar

sledi jamsko dno. Najdbe pripadajo mlajšemu paleolitiku, zelo verjetno njegovi končni fazi, omenjajo pa se tudi aurignacijski elementi. Zanimivo je, da je *Seidi* edino od sondiranih ali izkopanih najdišč, za katero avtorica knjige ne ve, kje se hranijo najdbe, čeprav ga je po vojni revizijsko izkopavala E. Schmid in našla 652 kosov litičnega gradiva.

Jama *Franchthi* sodi med boljše raziskana najdišča. Sedimenti so debeli 9–11 m. Jamsko dno ni bilo doseženo. Pozne mlajšepaleolitske in mezolitske plasti so bile odkrite samo v spodnjem delu profila, medtem ko imamo v zgornjem delu debele neolitske in druge plasti. Najdišče je dobro absolutno datirano, ima bogato favno in bogato pelodno in makrofloristično sestavo.

Jama *Kephalaria* ima zelo pestro zgodovino. Najstarejše najdbe segajo v konec srednjega paleolitika, večina pa jih je iz obdobja mlajšega paleolitika, »predneolitika« in neolitika. Kot svetišče jo omenja že starogrški pisec Pavzanija. Uporabljali so jo tudi v bizantinskem obdobju, danes pa je pred vhodom cerkev. Sedimenti so debeli le dobra 2 m, nakar sledi jamsko dno.

Skoraj vsa ključna najdišča so jame in spodmoli. Veliko je tudi najdišč na prostem, ki pa, razen redkih izjem, niso bila sistematično raziskana. Med boljše raziskana plana najdišča štejemo naslednja: *Larisa* (Tesalija), *Amaliada* (Elida) in *Kastro* (Elida). Problemi so podobni kot pri vseh planih najdiščih.

Drugi del knjige ali poskus sinteze je veliko zanimivejši od prvega.

V poglavju o nekdanjem okolju vzemo za obstoj ledenikov na Pindu, Olimpu in Tajgetu v času würmske poledenitve. Snežna meja naj bi bila tedaj na višini 1950 m. Zanimiva je ugotovitev, da je imel Olimp, kljub višini, v primerjavi z drugimi, nižjimi in bolj južno ležečimi pogorji, v kvartarju relativno majhen ledenik. Najbolj verjetna razlaga za to je zelo hiter dvig gorstva v novjšem času. Le redke ledeniške tvorbe v grških gorstvih so starejše od würma in jih lahko pripišemo riški poledenitvi.

V istem poglavju je govor tudi o nihanju morske gladine v pleistocenu. Videti je, da so transgresije in regresije morja dobro preučene, vendar lahko viden var. V času würmske poledenitve je bila morska gladina na splošno 100 m pod sedanjim nivojem, vendar poznamo občutna nihanja tudi iz tega obdobja. V interstadialu WI/II naj bi tako prišlo do večje transgresije. Pojavi transgresij in regresij so važni kot kronološki indikatorji, posredno pa so vplivali tudi na življenje paleolitskih lovcev in nabiralec v priobalnih predelih, in sicer v smislu komunikacij in ekonomskega zaledja.

Sedimentološko in pedološko je zelo zanimiva t.i. »rdeča prst«, na katero se večkrat navezujejo plana paleolitska najdišča, običajno srednjepaleolitskega videza. Po kemični sestavi (str. 199) spominjajo na laterite in boksite, po barvi pa na tako imenovane »rdeče plasti« (*red beds*), ki jih vse prištevamo k donedavna slabo raziskanim kemičnim sedimentom (pripomba recenzenta). Po večinskem mnenju naj bi se naložila (bolje rečeno: naj bi nastala) v srednjem ali starejšem würmu. Klimatske razmere v času diagenoze »rdeče prsti« so sporne. Nekateri domnevajo toplo in suho klimo, drugi vlažno in ne preveč mrzlo. Izrazite kemične sedimente imamo v slovenskem paleolitu zaenkrat samo v plasteh starejšega in srednjega würma v jamskem najdišču Divje babe. Vendar gre v našem primeru za fosfatne sedimente, ki so lahko tudi rdečerjave barve.

Edino paleolitsko najdišče s pelodnim profilom je jama *Franchthi*. Poleg peloda so v tej jami našli tudi veliko zgoznenih semen. Med njimi tudi žitarice, npr. ječmen. Svetovno znana sta pelodna profila z nearheoloških nahajališč *Philippi* v Makedoniji (120-meterska vrtnina) in *Ioannina I* v Epiru, ki zajemata večji del pleistocena in holocena. Za nas je izredno zanimiva ugotovitev ob vrtni *Ioannina I*, ki se tiče würmskega peloda. Stepska vegetacija kaže precej hladnejšo klimo od današnje, z mrzlimi zimami in suhimi poletji. Takšen padec padavin v würmu si težko razložimo, saj ima danes Epir največ padavin v Grčiji. Podobno položaj imamo tudi v slovenskem jamskem najdišču Divje babe, ki se nahaja v neposredni bližini sedanjega področja z najobilnejšimi padavinami v Sloveniji. V mrzlem obdobju würma pa imamo tudi v Divjih babah predvsem pelod stepske vegetacije, ki dokazuje suha poletja, medtem ko diageniza sedimentov priča o izrazito vlažnem obdobju. S. Bottema razlaga profil v *Ioannini I* z drugačnim premikanjem ciklonskih in anticiklonskih območij v würmu. Mi ga lahko dopolnimo z domnevo o zamenjavi poletno-zimskega cikla padavin. V mrzlih obdobjih so lahko imela zahodna mediteranska področja večino padavin pozimi, v toplih obdobjih pa poleti, kar se razliko kaže v diagenizi sedimentov in na pelodu okoliške vegetacije, ki je bila odvisna predvsem od poletnih padavin in temperatur.

Na koncu poglavja o paleoekologiji je na kratko obdelana favna. Značilna je popolna odsotnost arktičnih vrst in pomanjkanje zveri. Najpogostejši vrsti sta divji osel (*Equus hydruntinus*) in gozdni jelen (*Cervus elaphus*). Veliko je tudi drugih gozdnih in stepskih vrst, ki velikokrat nastopajo istočasno, kar bi lahko pomenilo, da je Grčija imela v času zadnje ledenitve vloga refugija za širše zaledje

Balkanskega polotoka (pripomba recenzenta).

V poglavju o načinu življenja sta zgoščeno prikazana lov in nabiralništvo. Ker je favna obdelana samo taksonomsko in biometrično, manjkajo podatki, ki se tičejo problematike lova. Podatke o nabiralništvu imamo skoraj izključno iz jame *Franchthi*, kjer so našli v končnih mlajšepaleolitskih plasteh velike količine semena srhkolistnic (*Boraginaceae*), v mezolitskih plasteh pa tudi ostanke divjih žitaric. Žitarice, predvsem divjo pšenico in ječmen, so množično nabirali konec mlajšega paleolitika tudi na Bližnjem vzhodu in pri tem že uporabljali srpe z vdelenimi mikroliti. Pomemben del prehrane so bili tudi kopenski polži (*Helix cf. aspersa*) in morske školjke (*Patella* in *Monodonta*). Ker so bili sedimenti presejani, so bili najdeni tudi številni ostanke rib. Natančnejše terenske metode, uporabljene v jami *Franchthi*, so nakazale nove možnosti pri preučevanju paleolitske ekonomije v Grčiji.

Zanimiva je tudi nepreverjena Higgsova hipoteza o transhumanci v epirskem paleolitu, ki jo je za paleolitik Argolide v modificirani obliki prevzel tudi T. W. Jacobsen. Navzočnost obsidiana z otoka *Milos* v končnih mlajšepaleolitskih plasteh iz jame *Franchthi* kaže na možnost plovbe po odprtem morju že v paleolitu.

V poglavju o kamenih industrijah se avtorica drži običajne kronološke sheme – starejši, srednji in mlajši paleolitik. Iz obdobja starejšega paleolitika je znanih samo nekaj naključnih najdb. Najpomembnejše najdišče iz obdobja srednjega paleolitika je *Aspros chalkio*, v katerem Higgs razlikuje »bazalni moustérien« in nad njim »mikro-moustérien«. Radiometrični dataciji obeh facies se ne ujemata z njuno superpozicijo in sta zato nezanesljivi. Med mikro-moustérienom in mlajšim paleolitikom je hiatus. Druge srednjepaleolitske najdbe izvirajo skoraj izključno s površinskih nadišč. Z največ najdišči je zastopano mlajši paleolitik. Aurignacien ni znan, razen morda v spodnjem *Seidi*. Večina najdišč pripada gravettienu, in sicer njegovi pozni fazi s poudarjeno mikrolitizacijo orodij. Najdene so bile tudi izrobljene konice (*Kastritsa, Seidi*).

Velik problem grškega paleolitika je njegova »atipičnost« v primerjavi z zahodnoevropskim paleolitikom in njegovo izdelano tipologijo, problem, ki je vsesplošno balkanski in srednjeevropski. Avtorica pravilno ugotavlja, da se za nedefinirano atipičnostjo skriva svojkost grškega paleolitika, da se lahko uporablja francosko tipologijo v Grčiji le z veliko mero previdnosti in da se je treba lotiti izdelave lastne tipologije, paralele grškemu paleo-

litiku pa iskati predvsem na Balkanu in v jugovzhodni Evropi. Žal vsega tega avtorica ne poskuša, čeprav v zaključku mimogrede navaja številne podobnosti srednjepaleolitskih industrij v Elidi z našo Rdečo Stijeno ter podobnosti grških in srednjeevropskih listastih konic moustérienske starosti.

Drugi nerešen problem je kronologija, kjer manjka predvsem absolutnih datacij. Tudi tu se pridružujemo izjavi avtorice: *«Le fait qu'un outil ou même plusieurs ne peuvent pas, en l'absence de données absolues, dater une couche ou un site, précisément dans l'état actuel des recherches en Grèce, doit être sérieusement pris en compte»* (str. 231).

V nadaljevanju navaja vse absolutne datacije za naslednja najdišča: *Larisa, Asprochali, Kastritsa in Franchthi*. Datacije za moustérien se nam zdijo prenizke, medtem ko za mlajši paleolitik nekako ustrezajo. Začetek mezolitika, ki ga v zelo skromnem obsegu poznamo samo v jami *Franchthi*, je postavljen v čas 10.260 ± 100 B. P.

Ko knjigo preberemo, vidimo, da se je G. Kourtesi-Philippakis strogo držala podnaslova in podatke samo zbrala, ne da bi jih kakorkoli analizirala. Očitno se to na tej stopnji raziskav ne da. V tem pogledu nas grški paleolitik zelo spominja na jugoslovanskega. Čeprav je bila knjiga tiskana in izdana v Franciji, je likovna oprema, od risb do fotografij, slaba. Za predloge zemljevidov uporablja nemško vojaško karto iz leta 1944, ki je sicer natančna, vendar nedvomno zastarela. Koristen dodatek je tematsko kazalo na koncu knjige.

Ivan TURK

Gisela Freund: *Das Paläolithikum der Oberneder-Höhle (Landkreis Kelheim/Donau)*. Quartär-Bibliothek 5, Bonn 1987.

V dolini reke Altmühl, blizu njenega izliva v Donavo, je vrsta pomembnih in že davno znanih paleolitskih postaj (Klausen-Höhlen I-IV, Klausennische, Schulerloch, Kastlhängenhöhle itd.). Vse postaje (zdaj jih je že 17) so na pobočjih glavne doline. Manjša jama v stranski dolini, 1,5 km oddaljena od reke, je ušla pozornosti strokovnjakov. Našel jo je pa uradnik A. Oberneder iz bližnjega Kelheima in v njej od leta 1918 do 1923 tudi kopal. Delal je sam in svoje delo spretno prikrival. Nihče ni zvedel za kopanje, pa tudi kasneje svoje zbirke ni nikomur pokazal. Tako je dolga desetletja obdržal svoje odkritje v tajnosti in šele v visoki starosti je svoje najdbe, pa tudi vse zapiske o izkopavanju prepustil inštitutu v Erlangenu. Zaradi zanimivih predmetov

(peštnjaki, listaste konice, koščena konica) so v letih 1960–1963 potem stekla inštitutska izkopavanja, ki sta jih vodila takratni vodja inštituta L. Zotz in avtorica.

Izkopavanje je bilo izredno težavno, ker je bilo mogoče opazovati plasti le na posameznih mestih. Oberneder je namreč izkopal 12 večjih ali manjših, pa tudi različno globokih sond in v ostankih med njimi sklenjenih profilov skoraj ni bilo mogoče dobiti. Z izjemnim trudom, deloma tudi s pomočjo Obernederjevih zapisov, je bila rekonstruirana sedimentacija. Razlikovanje plasti je bilo oteženo zaradi nejasnih mej med plastmi in še zlasti zato, ker plasti ne potekajo horizontalno. Šele med izkopavanjem so ugotovili, da skalna podloga ni ravna, ampak izredno razjedena. Višinske razlike na majhne razdalje znašajo tudi do 1 meter, kar seveda vpliva na potek plasti.

V besedilu je večkrat s poudarkom omenjeno, da so številni predmeti ležali v plasti poševno, nekateri pa so bili odkriti celo v navpični legi. V profilih je videti močno nagubano mejo med plastema 3 in 2. Vse to kaže na intenzivno gibanje sedimentov. A. Oberneder je ločil 3 plasti, kar je novo izkopavanje v glavnem potrdilo, vendar pa je bila na globljih mestih ugotovljena še četrta plast, tudi s kulturnimi ostanki, in v minimalnem obsegu, le v najglobljih luknjah, še peta, ki pa je sterilna. Na predjamskem prostoru Oberneder ni kopal in obstajalo je upanje, da bo tukaj mogoče reševati stratografske probleme. Toda tukaj ni bilo sedimentov: pri izkopavanju so takoj pod površinsko plastjo zadeli na razjedeno skalno osnovo in upanje je šlo po vodi.

Poglavju o stratigrafiji sledi pregled vsega tujega gradiva (predvsem prodnikov), ki je prišlo v jamo naravno, brez človekovega udeleževanja, in za artefakte uporabljenega kremenca.

Več kot polovica knjige, nad 100 strani, obsega poglavje z naslovom Paleolitski kulturni ostanki. Oberneder je pri svojih najdbah označil sonde in navedel plast, globine pa le okvirno. Ker so z novim izkopavanjem ugotovili, da plasti ne potekajo horizontalno in da so razmeroma tenke (ves profil v povprečju ni veliko debelejši od enega metra), poleg tega pa na višjih delih skalnega dna reducirane ali pa sploh manjkajo, je ugotovitev, kam kaj spada in kaj spada stratografsko skupaj, izredno težavna. V besedilo je vključen tudi opis artefaktov; na številnih tablah so vsi zelo dobro narisani. Gotovo si je težko predstavljati, kako obsežno in težaško delo je tukaj opravila avtorica. Zaradi nestetih podatkov, raznih označb plasti, globine, številke artefaktov in tabel, materiala, iz katerega so